

Az Akadémia és az Irodalomtörténeti Társaság újjászervezése után az első években irodalomtörténeti folyóirataink főként elvi jelentőségű tanulmányokat közöltek. Ezekben megindult irodalmunk múltjának marxista szempontú újjáértékelése. Később azonban egyre nagyobb számban adtak ki adat-publikációkat, filológiai jellegű dolgozatokat. Sőt mintha egyes számokban ezek szerepeltek volna túlnyomólag. Ugyanakkor egyre több kritikai kiadás, dokumentum-gyűjtemény jelent meg, ezek természetesen inkább részleteket feltáró kutatómunka, mint összefoglaló elvi-ideológiai értékelés eredményei. Igaz, hogy másrésről ugyanabban az időben irodalomtörténészeink olyan fontos elvi vitákat is tartottak, mint amelyek a romantika és a realizmus körül zajlottak, marxista szellemű nagy monográfiák jelentek meg, és elkészült irodalmunk történetének népszerűsítő jellegű kézikönyvéből az első kötet, mely a magyar irodalomtörténet 1849-ig terjedő korszakának első ízben adta marxista igényű szintézisét, mégis az adatközlések nagy száma, a filológiai jellegű dolgozatok feltűnő megnövekedése bizonyos nyugtalanságot keltett, hogy a pozitívizmus valamiféle újjáéledésétől kell tartanunk. A pozitívizmus ugyanis a tudományos kutatásban az az irányzat, amely a közvetlen tapasztalati tényekhez tapad, és visszariad a mélyebb összefüggések feltárásától, magasabb szempontú, elvi megvilágításától. Ezt a nyugtalanságot fokozta az a bálvélemény is, amely tulajdonképpen a szellemtörténeti irány örökségeként maradt ránk, a szellemtörténészek voltak ugyanis azok, akik az aprólékos, részleteket is megvilágító filológiai munkát sivár pozitívizmusnak tekintették.

Ennek a problémának a felmerülése arra indította a Magyar Irodalomtörténeti Intézetet, hogy vitaülésen foglalkozzék a pozitívizmus kérdéseivel, elsősorban az adatgyűjtő filológiai kutatómódszerek és a pozitívista tudománytörténeti irányzat összefüggéseinek problematikájával.

A vitaindító előadást e sorok írója tartotta, a jelen cikkbe azonban a hozzászólók kiegészítéseit, megállapításait is belefoglalta.¹

*

A pozitívizmus mint tudománytörténeti irányzat a XIX. század második felében uralkodott el Európa-szerte. Elterjedése kétségen kívül összefügg a pozitívista filozófia tanainak népszerűvé válásával a polgári értelmiség köreiben. Ez a pozitívista filozófia — főképvisezői Auguste Comte, John Stuart Mill és Herbert Spencer — a polgári forradalmak után kialakult állapotokat konzerválni akaró, további mélyreható társadalmi változásokat nem kívánó nyugati burzsoázia nézeteit tükrözi. Erre mutat ismeretelmélete, mely agnosz-

¹ A referátum eredeti szövege a pozitívizmus világirodalmi vonatkozásait is bőven tárgyalta, ennek túlnyomó részét a végleges szövegből elhagytuk. A referátum szövege, valamint a vita teljes anyaga megtalálható a Magyar Irodalomtörténeti Intézet archívumában. A vitáról rövid összefoglalás olvasható folyóiratunk e számának más helyén.

tikus beállítottságú, erre mutat szociológiája, mely az alapvető kérdésekben statikusnak fogja fel a társadalmat mind Comte-féle autoritativ, mind Mill-féle liberális reformista, mind Spencer-féle evolucionista alakjában.²

Agnoszticizmusának megfelelően a pozitivizmus a részletkutatásokra, a pusztá indukcióra és az analízisre irányította a figyelmet az egyes szaktudományok területén is. A hipotézisektől és a nagyobb összefüggések keresésétől iparkodott távoltartani a kutatókat. A társadalomtudományokban inkább a pszichológiai elemző mint a történeti-genetikus eljárásoknak kedvezett, és a természettudományos módszerek mechanikus-metafizikus átvételére buzdított.

A pozitivistá irodalomtörténetírásnak két főtipusa alakult ki: a francia—angol és a német típus. Az előbbi irányzat főképviseelője Hippolyte Taine (tőle persze a németek is sokat tanultak). Taine ismert miliőelméletével a szintézis-alkotásra is irányító szempontokat igyekezett adni. Az a törekvése, hogy az irodalmi jelenségek megértő megmagyarázásának, genetikus vizsgálatának igényét hangoztatta — a régebbi, pusztán a klasszicizáló poétika szabályai alapján való esztetizálással szemben — természetesen segítette elő szaktudományunk további fejlődését. Lélektani analízáló módszere is — egyoldalúságai ellenére — számos fontos tényező meglátására vezette az irodalomtörténészeket. Másrészt azonban az összes történelmi jelenségnek a „három erőre” (faj, környezet, időpont) való mechanikus visszavezetése súlyos hibákat eredményezett.³ A faj (race) alaptényezőként való felvétele egyfelől az örökléstan tényezőik túlbecsülésére, biológiai determinizmusra vezetett, másfelől lehetőséget adott egy egyoldalú nacionalista irodalomszemlélet kialakulására. A környezet (milieu) egyáltalán nem jelenti Taine-nél a valóságos társadalmi erővel való számolást, az időpont (moment) Taine megfogalmazásában inkább a megelőző művészek örökségének, a „hatás”-nak a figyelembevételét írja elő. Így a miliő-elmélet nem tudott igazi történeti szemléletet kialakítani.

A pozitivizmus alapvetően statikus, tehát lényegében történetietlen szemléletmódján a spenceri evolúció sem segített, hiszen ez csak azonos elemek váltakozó szétbomlásán (disszolúció) és egyesülésén (integráció) alapul. Brunetière a műfajok és a francia klasszicizmus eszményeinek történetére alkalmazta a spenceri evolúciót, de ezzel nem tudott eljutni az igazi irodalomtörténeti genezishoz.⁴ Ezt a francia iskola tagjai közül kétségkívül Gustave Lanson közelítette meg leginkább filológiai-történeti módszere segítségével, a tapasztalás és a ráció elvének együttes alkalmazásával.⁵

A német pozitivizmus — főképviseelői Wilhelm Scherer és tanítványai: Erich Schmid, Muncher, Lachmann — szűkítette le a pozitivistá analízist a pusztá filológiai adatkutatásra.⁶ A német iskola a magasabb, filozófikusabb szempontok érvényesítését elvben is elvetette, az irodalomtudomány feladatát egyedül a részletadatok pontos feltárásában és kritikai vizsgálatában látta. Ők tették az irodalomtörténész központi feladatává a száraz, szemponttalan filologizálást. Vasszorgalommal kétségtelenül hatalmas kutatómunkát végeztek, kritikai kiadások, adattömegeket felhalmozó bibliográfiák, minuciózus hatás-kimutatások, részletpublikációk az eredményei lankadatlan fáradozásaiknak. Azonban az ő gyakorlatuk eredményezte elsősorban a filológiai munkának a pozitivizmussal, tehát egy agnosztikus szemlélettel való

² L. erről: Akagyémija Nauk SzSzsZR Isztorija Filozofiji. II. k. Moszkva. Comte. Mill. 194—201. 208—210. HARALD HOFFDING: Histoire de la Philosophie Moderne. Paris 1932. II. k. 2. rész. 840—953.

³ H. TAINE: Histoire de la littérature anglaise, Paris, 1864. I. k. Az angol irodalom története. Ford. Csiky Gergely. 1881. I. k. Bevezetés.

⁴ BRUNETIÈRE: L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris 1898. — BRUNETIÈRE: Histoire de la littérature française classique. Paris 1912.

⁵ G. LANSON: Méthodes d'Histoire Littéraire. Paris 1925. PIERRE LEGUAY: Universitaires d'aujourd'hui. G. Lanson. Paris 1912. 69—141.

⁶ MARHOLZ: Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft. Leipzig 1932. Kroeners Taschenausgabe 89. sz.

összekapcsolását, nem egyszer téves azonosítását is, és így hozzájárult a filológia, mint segédtudomány értékének a devalválásához a későbbi köztudatban.

A pozitívizmus, minthogy — alapelveinek megfelelően — az induktív és analitikus módszereket fejlesztette ki, valóban kedvezett a filológiai részletkutatásoknak. A filológia módszerei azonban (szövegmegállapítás, interpretáció, forráskritika, biográfiai gyűjtőmunka) nem a pozitívizmus hatására születtek meg, hanem jóval előbb kialakultak már, úgy hogy keletkezésükben a pozitívizmusnak nem is lehetett szerepe. A filológiai módszereket a görög—latin klasszikus szövegek hiteles helyreállításának és értelmezésének az igénye teremtette meg a renaissance idején, majd mikor a romantika a nemzeti múlt felé fordította a figyelmet, ezeket a módszereket az újabb nemzeti irodalmak vizsgálatakor is alkalmazni kezdték.

A nagy európai irodalmakban a múlt század második felében megvalósult nagy irodalomtörténeti munkálatok nem csupán a pozitívizmusnak az adatgyűjtést elősegítő tendenciájának köszönhetik létüket, hanem tudományunk természetes fejlődésének is, mely e sok feltárt adat hiányában egyszerűen nem tudott volna kibontakozni. Hogy a század végére elkészült a *Petit de Julleville*-féle nyolckötetes francia irodalomtörténet, a *The Cambridge History of English Literature* és nem kevesebb, mint ötvennyolc német irodalomtörténeti kézikönyv, ezt a nemzeti klasszikusok kritikai kiadásainak, az elkészült bibliográfiáknak, írói életrajzoknak, részletpublikációknak lehet köszönni. Mint majd látni fogjuk, ezeket a nélkülözhetetlen részletmunkálatokat, sajnos, csak részben végezte el a mi magyar irodalomtörténetírásunk a pozitívista korszakban.

A múlt századi nagy filológiai eredmények tehát csak részben a pozitívizmus hatása alatt jöttek létre. A pozitívizmusnak mint irodalomtörténeti irányynak — sem taine-i, sem brunetiére-i, sem schereri alakjában — nem sikerült megragadni az irodalmi fejlődés egzakt törvényszerűségeit, sőt egyes mesterséges konstrukcióival (mint pl. a miliő-elmélet) nem egyszer tévútra is vezette a kutatást. Igyekezt ránevelni az irodalomtörténészeket az irodalmi jelenségek kialakulásának beható elemzésére, de ugyanakkor statikus szociológiája miatt lényegében történetitlen volt, és inkább csak a lélektani analízis területén ért el jelentősebb eredményeket. Érdeme volt, hogy a tények tisztelétére nevelt, a dilettáns elképzelések elvetésére, ilyen értelmű tudományos lelkiismeretességre.

*

A magyarországi pozitívizmus történetét egy pontosan meghatározott dátummal szokták kezdeni, ez pedig 1871, amikor Pauler Gyula akadémiai székfoglaló értekezése tárgyául a történetírás pozitívista irányának fejtegetését választotta.⁷ Pauler Comte filozófiáját és Buckle, valamint Draper történetírói irányát fejtegeti,⁸ és úgy ünnepli az új módszert, mint amely reményt nyújt arra, hogy a történetírás egzakt tudománnyá fejlődjék. A *Századok* 1873. évi folyamában pedig még részletesebb előadásban ismerteti Comte nézeteit és következőképpen megállapítja: „Hogyha a történelmet valódi tudománnyá akarjuk emelni, mindenekelőtt vizsgálni kell minden tüneményben, ha vajon jelentkezik-e bennük a fokozódás és hanyatlás, mit én egyébiránt kétségtelen dolognak tartok, de amit a leglelkiismeretesebb indukció útján is konstatálni kell, nemcsak — mint Comte véli — a legelőhaladottabb, hanem az összes nemzetek történetéből. Ezt követni kellene azon vizsgálatnak, miképp viszonyulnak, miképp hatnak és hatottak egymásra az elszigetelt tünemények pályái, és talán eljövend az idő, midőn e viszonyokat matematikailag is lehetend fixirozni.” (*Századok* 1873. 235.)

⁷ PAULER GYULA: A pozitívizmus hatásáról a történetírásra. — *Századok* 1871. okt. 527—545. — PAULER GYULA: Comte Ágost s a történelem. *Századok* 1873. 226—241., 390—406. — PAULER GYULA: Szent István és alkotmánya. *Századok* 1879. 2—31.

⁸ H. T. BUCKLE: *History of Civilization in England, 1857—1861. I—II.* k. BUCKLE H. TAMÁS: *Anglia Művelődésének Története. Magyarul kiadják: Endrődi Sándor, Fendler József, György Aladár, György Endre, Láng Lajos és Márkus Miklós. Pest, Aigner Lajos, 1873.* J. W. DRAPER: *History of the Intellectual Development of Europe.* 1863.

1879-ben *Szent István és alkotmánya* c. tanulmánya bevezetésében Pauler igen plasztikusan, költői képpel világít rá a pozitívista kutatói eljárás lényegére, a múlt tényeit szétszórta mozaik-kövecskékhez hasonlítva, amelyeket *nem szabad* előre elképzelt rend szerint összeilleszteni, hanem csak próbálgatással; ha hézagok maradnak, akkor sem tölthetjük be azokat hipotézisekkel, mert így „sáncot emelnénk az igazság ellen”, hanem hagynunk kell, hogy az utókor találja majd a hiányzó kövecskéket. A mozaik-hasonlat kétségtelenül igen találóan állítja elénk a pozitívista módszer értékét és gyengeségeit, a megbízható tények gyűjtésére buzdító jellegét és a helyes szintézisalkotásra való képzetlenségét.

A pozitívista műveket hamar megismeri a magyar közönség. Buckle könyve már 1873-ban megjelenik magyar fordításban *Anglia művelődésének története* címen. Taine angol irodalomtörténetét 1880-ban adják ki Csiky Gergely fordításában.

Paulernek a pozitívizmust népszerűsítő működésével és általában a pozitívizmusnak a történetírásban érvényesülő térfoglalásával párhuzamosan a hetvenes években alakul ki az irodalomtörténetírás és kritika területén is egy újabb irányzat, egy újabb nemzedék irányzata. A Scherer-iskola hatása az egyetem germanisztikai tanszékén keresztül már 1875-től határozottan érezhető, amikor Heinrich Gusztáv lesz a német irodalom tanára. Heinrich éles iróniával és polemikus élel bírál minden olyan irodalmi koncepciót, mely nem tapad szigorúan a kritikailag ellenőrzött tényanyaghoz. Heinrich a Scherer-iskolából a filológiai pontosságot, az illúziótlan szintézis-nélküliséget és az aprólékos hatáskeresést asszimilálja, a szorgalmas és hatalmas tényanyag birtokában levő szaktudós szűkkörű fölénykedésével gúny tárgyává téve minden filozófikus igényű irodalomszemléletet. A „harcosan pozitívista” Heinrich neve jelöli talán legszimbolikusabban a pozitívizmusnak azt az irányzatát nálunk, amelyet az irodalom filozófiai vonatkozású kérdéseivel szemben való elvi elzárkózás, a magasabb szintéziseknek eleve visszautasítása és filológus-filiszteres lenézése, a szorgalmas és öncélú anyaggyűjtés, az irodalmi hatások öncélú kimutatása jellemez. Lényegileg ez az irányzat az, amely a köztudatban pozitívizmus néven ismeretes bizonyos pejoratív értelmezéssel.⁹

De voltaképpen a pozitívizmus talajából nőtt ki az irodalomtörténészeknek az a másik csoportja is, amelyet Horváth János nyomán „franciás iskolának” szoktunk jelölni. Ne feledjük el először is azt, hogy Riedl is tanul Scherertől, előadásait hallgatja Berlinben, Scherertanítványokkal később is levelez. A legfőbb indítást nem Berlinből kapja, hanem Párizsból. Ő lesz Taine legjelentősebb hazai követője, levelez is vele, hogy mennyire hívévé válik, azt talán a Horváth János elmesélte anekdóta világítja meg legjobban. Eszerint egy ízben megkérdezték Péterfy Jenőt, hogy mi lett volna Taine-ből, ha magyar földre kerül. Mire Péterfy így válaszolt: Riedl Frigyes.¹⁰

Riedl egy kritikával bontja ki az új irány zászlaját. A *Pesti Napló* 1877. július 22-i számában mérsékelt hangon ugyan, de határozottan taglalja Gyulai Pál *Budapesti Szemléjének* hibáit, hogy e folyóirat nem elég korszerű, nem tartja eléggé számon az európai tudomány újabb jelenségeit, és jellemző módon már ekkor Darwin és Taine ismertetésének elhanyagolását kéri tőle számon. A cikkben Riedl különösen Taine stílusművészetét emeli ki. (A cikk címe: *A Budapesti Szemlééről*.) Gyulai nem zárkózik el az újabb nemzedék törekvései elől, megnyitja folyóiratát Riedl, s a vele baráti viszonyban álló, elégedetlenségében osztozó, bár nézeteiben tőle és Taine-től is sok tekintetben különálló Péterfy Jenő előtt. A Horváth János említette „baráti csoport”, mely a *Budapesti Szemle* fiatalabb munkatársai közül alakul meg a 70-es évek elején, s mely „a Gyulai utáni kritikai és essai irodalom leglényegesebb neveit egyesíti” — lényegében az elemző módszert, az irodalmi művek lélektani analizisét, a Gyulai-féle normatív esztétikai ítéző irányzat helyett a magyarázó, az adottságokból levezető eljárás-

⁹ Heinrichről: PUKÁNSZKY BÉLA: *A százéves magyar irodalom-tudomány*. Szeged. 1928. Széphalom könyvtár 6. sz. — BLEYER JAKAB: *Heinrich Gusztáv*. Bp. Sz. 1922. — PETZ GEDEON: *Heinrich Gusztáv*. EPhK 1922.

¹⁰ HORVÁTH JÁNOS: *Riedl Frigyes* (Akad. emlékbeszéd) Bp. 1928.

módot hozza be irodalmunkba és irodalmi kritikánkba. Ez pedig éppen a pozitivisták meghonosította módszer.

Nem véletlen, hogy a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején Taine műveinek egész sora jelenik meg magyar fordításban, az első fordító maga Péterfy, aki a *Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században* c. Taine-mű elé irt előszavában már kételyeit fejezi ki Taine elmélete iránt, az *Angol irodalom történeté*-ben kifejtett miliő-elméletet pedig határozottan visszautasítja. Esszéírására viszont hatott Taine-nek az a törekvése, hogy minden művész alkotásmódjának titkát az egyéniség vezető képességének (faculté-maitresse) megállapításával oldja meg, ebben találva meg a kulcsot az alkotásmódhoz is. Péterfynek e tekintetben is vannak fenntartásai. De főleg a miliő-elméletet bírálja, azonban a szkepticizmus-agnoszticizmus oldaláról, és ez a szemlélet Péterfyt annál inkább a pozitivismushoz kapcsolja. Az viszont éppen nem pozitivistá vonás Péterfynél, hogy a természettudományos módszereknek a történeti tudományokra való alkalmazását határozottan elveti. Péterfy túl is halad a pozitivismuson, de számos kérdésben találkozik vele. Alexander Bernát szerint Taine-hez „a lélektani elemző erő”, „a modern mindent megértő, a gondolat legmélyére leszállni tudó” kritikusi magatartás kapcsolja — tegyük hozzá, hogy még ezenkívül egy bizonyos tudományos szenvedélytelenség, a hidegen boncoló ész attitűdje, ezért becsüli Péterfy Rankét Macaulay ellenében.¹¹

Riedl közvetlen Taine-tanítvány, mindvégig megtalálható nála a milieu-elméletben szereplő hármas erő keresése és kimutatása, ő is, mint mestere minduntalanul a természettudományból vett példákkal igazolja azt, hogy az irodalmi jelenségek szükségképpen a környezeti hatások folyamánként jönnek létre. Talán Madách-esszéje a legtipikusabb ebből a szempontból, egyébként az irodalomtörténetírói gyakorlat Riedlnél, Taine-nél sem merev, Riedlnél talán még kevésbé, ő egyes konkrét megállapításait nem pusztán az elmélet alapján, hanem — mint Horváth János mondja — „nagy műveltsége, finom intuíciója, erős átélése, emberi és művészi, morális és esztétikai fogékonysága műszereivel a tények ismeretétől korlátozott és inspirált fantáziája erejével vezet le.”¹²

Ez a „franciás iskola” — melynek Péterfy, Riedl a vezető egyéniségei, az utóbbi tipikusabban „franciás”, mint az előbbi — abban is különböznek a külföldi pozitivistáktól, hogy még fokozottabb hangsúlyt vetnek az írói egyéniség megértésére és megvilágítására. Így a taine-i elméletből nagy szerepet játszik náluk a „faculté-maitresse”. Még a Taine-t erősen bíráló Péterfy Jenő is tagadva bár, de alkalmazza ezt a módszert; Eötvös egyéniségében a legmélyebb réteget az érzelmesség és gondolkodás harmóniájában találja meg, Kemény eszmévilágát és művészetét szintén egy alapvető vonásból vezeti le, „az ész és szív világa”-nak, „mély gyökerű” antagonizmusából. Riedl Arany János lényegét a magyar népi alkatból (mint race-ból) következő érzékenységgel párosult józanságnak és az egyéniség „faculté-maitresse”-ének ti. Arany „túlérző fajvirág” voltának kontemplatív, befelé forduló, tépelődő érzékenységének az ötvözetében állapítja meg. A pozitivistá elmélet hiányosságainak hatása náluk, hogy az írói egyéniségnek a történelmi viszonyokkal kapcsolatos fejlődésére nem fordítanak elég gondot, a megrajzolt írói egyéniség valahogy absztrakttá, a történelmi fejlődéstől elvonatkoztatott lényeggé lesz. Riedl könyvében is talán az, amit a leginkább hiányolunk, hogy Arany a történelmi fejlődés által meghatározott változásai elsikkadnak: a fiatal és az öreg Arany vonásai összemosódnak, vagy hogy a kritikus az egyéniség belső ellentmondásaként fog fel olyan tulajdonságokat, amelyek másként jelentkeznek a szabadságharc előtti Aranyánál és másként a kiegyezési kor keserű, kiábrándult öreg költőjénél.

A „franciás iskola” az európai színvonal igényével lépett harcba, és harcolt mindvégig. Péterfy és Riedl nem egyszer felléptek a kiegyezési kor öntelt nacionalizmusa ellen, és a tudományosság igényeit emelték a nemzeti öncsalás kényelmes érzelmessége és illúziói helyébe.

¹¹ ALEXANDER BERNÁT: Péterfy Jenőről. TAINÉ: Franciaország Klasszikus filozófusai a XIX. században. (Fil. írók tára. 4. k.) A 2. kiad. bevezetőjében.

¹² Id. cikk.

Idézhetjük Péterfy cikkeit: *A nemzeti genius-ről és Moldován Gergely Magyarok, románok* c. könyvéről. Ismeretes Riedl polémiája a hunmondák és a kuruc költészet kérdésében. E téren nem egyszer találkoztak a germanisták száraz filológiai iskolájával, akik a „hatás-kereséseknek” szinte divatjával mutogatták ki, mit köszönhet irodalmunk a többi európai irodalomnak.

Ez az álláspont — különösen a millennium felé haladó kor nacionalista színvakságában — tartalmazott sok hasznos elemet. De a „franciások” — a „germanisták” még inkább — nem egyszer talán túlságosan messze is mentek e téren: nemcsak a káros nemzeti illúziók, hanem a haladó és forradalmi hagyományok és a magyar nép költői alkotóerejének (pl. népköltészeti vonatkozásban) értékelése is hiányt szenvedett miatta. A germanisták, főleg Heinrich befolyása az irodalmi hatások egyoldalú hangsúlyozásával is sok hibára adott alkalmat. A cél a hatások filológiai kimutatása lett, nem vizsgálták a hatás történeti feltételeit, a recepció módját, az írói egyéniség átalakító erejét. A hatást Heinrich „par excellence irodalomtörténeti kategóriának” tekintette — Pukánszky szerint¹³, — és az ő befolyására került a kutatás előterébe a tárgytörténet. A „franciás” és a „németes” pozitivisták meglehetősen szemben álltak egymással, ellentétük a pszichológia, ill. a filológia domináló szerepének a vitájává mélyült. Heinrich meg volt győződve arról, hogy a Scherer-iskola gyökerében is más, mint a francia pozitívizmus.

A germanisták működésének megvolt az a jó hatása, hogy a lelkiismeretes és körültekintő munka kötelezettségét tudatossá tette. A német tárgytörténeti hatásoknak a többi külföldi befolyás rovására való kiemelése azonban pl. a felvilágosodás korának bemutatásában a magyar haladó hagyomány leszűkítését eredményezte.

Riedl kis összefoglaló könyve, *A magyar irodalom főirányai* (1896) a nagy európai szellemi áramlatok megjelenését mutatja meg a magyar irodalomban, a hegeli történet-szemléletre emlékeztető dialektikával, miért is a szellemtörténészek is hivatkoztak rá. A kis műben a történelmi eszmék keletkezése már a taine-i tényezőkkel sincs motíválva — ezeket egyébként nem hiányolnánk benne —, de így a mű egy tisztán idealisztikus eszmetörténet képét mutatja. Beható bírálatát lényegében a szellemtörténet kritikája hivatott megadni, viszont a millenniumi korban a könyv mégis egy bizonyos ellensúlyt jelentett Beöthy Zsolt művével, *A magyar irodalom kis tükré*-vel szemben. (1896.) Beöthy Zsolt a pozitívista kor harmadik típusa,¹⁴ aki Taine elméletéből kialakította a millenniumi időszak alatt a magyar uralkodóosztály nacionalista illúzióinak legjobban megfelelő irodalomtörténetírást. Taine-t éppen nem lehet a francia nacionalizmus típusának tekinteni, hiszen azért írta meg az *angol* irodalom történetét, hogy nemzeti elfogultság nélkül vizsgálhassa meg a milieu-elmélete szerint ható „erők” működését egy nemzet szellemi életében. A herderi Volkstumból átszármazott racefogalom azonban alkalmat adott Beöthynek arra, hogy a „nemzeti szellem” egy elképzelt képét tegye a magyar irodalom örök eidosává. A taine-i race Beöthy irodalomelméletében mint *nemzetiség* szerepel, ezzel hangsúlyozni akarja Beöthy, hogy a nemzetiség nem biológiai, hanem történeti fogalom; ehhez járulnak a *korszerűség*, a *viszonyok* (milieu), a *hagyomány* (moment) és az *írói egyéniség*, mint az irodalmi alkotást meghatározó további tényezők. Az írói egyéniség Beöthynél főleg a lángelmét jelenti, a lángelme hatása juttat szerinte érvényre egy-egy irodalmi irányt. Itt Beöthy nem a taine-i hanem a Carlyle-i, történet-felfogás híve, Carlyle szerint a nagy egyéniség az, akinek az ereje a történelem motorja. A lángelme-elméletben az irodalomtörténet területén a szükségszerűség és a véletlen kategóriáinak a figyelembe nem vételéről, a történeti személyiség helytelen értelmezéséről van szó. Az irodalomtörténet feladata Beöthy szerint a nemzeti erőnek megnyilatkozását megmutatni az irodalmi művekben, illetve a nemzeti erőnek az idegen hatásokat önmagához hasonlító működését ábrázolni. A

¹³ Id. cikk.

¹⁴ KÉKY LAJOS: Beöthy Zsolt. Költők és írók. Kisfaludy Társ. kiadása.

nemzeti erő, az „örök nemzeti eidos”, vagy a taine-i terminológiával a magyar „caractère essentiel” jelképe a sokat idézett „volgai lovas”, akinek alaptulajdonságai a „nyugodtság, bátorság, józanság, tisztánlátás és uralkodó érzése a népéhez tartozás tudata” — nem nehéz ebben a magyar uralkodó osztályok Deáknál, Keménynél, Gyulainál is kifejtett magyar jellem-eszményét felfedezni. A polgári pozitívizmusból így lesz nemesi-polgári nacionalista ideológia. Ez egyébként Taine hazájában sem ismeretlen jelenség. Brunetiére így fetiszizálta, saját pozitivistá evolucionizmusának ellentmondva, a XVII. századi „józan, az adott kereketeket elfogadó, ellenük nem lázongó francia polgár” jellemét a francia eidosává, és izlését, a XVII. századi klasszicizmust a francia izlés örök és egyedül igazán nemzeti megnyilvánulásává, és így hadakozott vele a Dreyfus-pör idején a XVIII. század, a romantika, Zola és az újabb írók ellen. Beöthy is az általa megállapított „örök magyar eidos” hiánya miatt állapította meg a Nyugat íróiról, hogy csak nyelvben magyarok, de szellemben nem.

A pozitivistá fejlődélmélet — amelynek mechanikus jellegére a valósággal nem koncordáló voltára már rámutattunk — szintén megtalálta a maga magyar adeptusát Bodnár Zsigmond működésében.¹⁵ A Taine-tól már említett, de Fouilléenél rendszerré lett eszme-erők, idéé-force-ok elméletét kombinálta Bodnár Spencer Herbert első korszakának kétütemű fejlődélméletével. Spencernél homogén-heterogén, integráció-disszolúció fázisváltakozás szerepel, Bodnárnál viszont az actio és a reactio, majd a realizmus és az idealizmus alternálódása az irodalmi fejlődés mindent meghatározó tünete, az idealizmus korszakai a szép—jó—igaz eszméjének egységesülését és a tekintély uralmát jelentik, míg a realizmus a tekintélyek bomlását és az eszmék elkülönülését hozza magával. Bodnárt a pozitívizmusnak sem hazai, sem külföldi képviselői nem értékelték, ő maga is szembenállt mindenkivel, de ez nem változtat azon a tényen, hogy az ő rendszere is pozitivistá eszmevilágból nőtt ki, mechanikus törvényszerűségével jellegzetesen pozitivistá konstrukció. Bodnár nem csinált iskolát, de a kétfázisú fejlődés, hatás-ellenhatás mechanikus elve később kísértett irodalomtörténetírásunkban, az integráció-disszolúció elv is az irodalmi jelenségeknek a formaörzés-formabontás váltakozásával való immanens magyarázatában.

Az elvből „filozófiátlan” germanisták, a franciások, a nemzetközpontú elmélet és a mechanikus fejlődés-rend pozitivistái mellett a kor legjellegzetesebb irodalomtörténész-típusa a minden elmélet nélküli adatgyűjtő, biográfus vagy bibliográfus, olyan mint pl. Ferenczi Zoltán, aki Petőfi, Deák, Rimay, Csokonai, Eötvös életrajzával, a Petőfi Múzeum szerkesztésével, szövegközléseivel komoly hasznot jelentett tudományunknak. Róla tartott nekrológiájában Császár Elemér azt mondta,¹⁶ hogy Ferenczi „túlzott lelkiismeretességgel” gyűjtötte bele az anyagot a biográfiába, ma úgy érezzük, hogy az sem árott volna, ha még több adatot hord össze, és még gondosabb kritikával vizsgálja meg őket, akkor még jobban tudnánk használni munkája eredményeit. Az anyaggyűjtés hőroza azonban kétségtelenül a *Magyar írók szerzője*, Szinnyi József, akinek szorgalmáról, odaadó, áldozatos munkájáról ma is legendás történeteket mesélnek egymásnak a filológusok.

Így a XX. század elejére Európában és nálunk is a pozitívizmus talaján, de részben magának szaktudományunknak fejlődéséből is következő kutatási módszerek egész sokasága fejlődött ki. Mikor Dézsi Lajos 1902. szeptemberében megnyitó előadást tartott a budapesti egyetemen, az irodalomtörténeti kutatás feladatairól szólva, nem kevesebb mint hét érvényes módszert különböztetett meg, ezek a filológiai, az esztétikai, a fejlődéstörténeti, a történelmi, a történelem-lélektani (Taine milieu-elmélete), az erkölcsi (Carlyle), az összehasonlító és a lélektani módszerek. A pozitívizmusra jellemző módon ezeket az eljárásokat nem foglalja össze nála magasabb egység, magasabb cél, magasabb módszer. A célok, amelyeket hallgatói elé tűz: irodalmunk még feltalálható emlékeinek gyűjtése, filológiai kritika és óvatosság a hipotézisek-

¹⁵ NAGY JÓZSEF: Bodnár Zsigmond. ItK 1908. 1—16.

¹⁶ CSÁSZÁR ELEMÉR: Ferenczi Zoltán emlékezete. Akad. Emlékbeszéd. Budapest. 1930.

ben, az irodalmi művek forrásainak kimutatása. Az irodalomtörténet pedig lényegében szerinte írói életrajzokból és irodalmi műveknek elsősorban műfaj történeti elemzéséből áll.¹⁷

A biográfikus tárgyalási mód jellemzi a kor első összefoglaló irodalomtörténeti kézikönyvét, a többek által írt képes magyar irodalomtörténetet, a nagy Beöthy. A mű tervezetét 1892-ben állították össze, a tervezetből világos, hogy az előkészítő értekezés határozata maga írta elő a biográfikus feldolgozást. Ez a sok szerző alkotta konglomerátum, valamint *A műveltség könyvtárában* megjelent *A magyar irodalom története* sem tekinthető úgy, mint a pozitívista kor irodalomtörténeti tudásának foglalata és rendezése. A korban sem tekintették annak. Nemcsak mi, de a pozitívista irodalomtörténészek is érezték a magyar Petit de Jullienne, a magyar Scherer, a magyar Goedeke vagy a magyar *The Cambridge History of Literature* hiányát.

Ezért az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága (Beöthy, Császár, Ferenczi, Heinrich, Négyesy, Riedl) 1911-ben elhatározta egy hatkötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyv létrehozását.¹⁸ Megállapította, hogy míg 1910-ig Németországban 58 tudományos irodalomtörténeti kézikönyv iratott, nálunk csak Toldy és Beöthy iskolai irodalomtörténeti tekinthetők összefoglaló munkáknak. Hivatkoztak a francia, angol, olasz példákra is. A szerkesztési elveket a következőkben állapították meg: A módszer legyen a legszorosabban tudományos és kritikai. A főcél annak megállapítása: mennyit tudunk, mennyi van eddig pontosan lerögzítve, és a világirodalmi hatásokat mennyire sikerült eddig felmérni. Legyen a kézikönyvben részletes bibliográfiai repertorium, index. Az értékelés legyen óvatos. A művelődéstörténeti, művészettörténeti, nyelvtörténeti kapcsolatokra, stílus, verselés, műfaj történeti szempontok érvényesítésére is felhívja a bizottság a szerkesztők figyelmét. Beöthy javaslatára az irodalomtörténet tárgyalásának alapja a nemzet politikai története lett volna, és ez határozta volna meg a periodizációt is: „mivel a nemzet sajátos gondolat- és érzésvilágának kialakulására a politikai események döntő hatással vannak, s az irodalom mint a nemzet életének legfőbb tökre, tartalmát, irányait aszerint változtatja, ahogyan változnak a politikai viszonyok, jogosnak tartjuk, ha irodalmunk életében is a nemzet életébe mélyen benyúló politikai eseményeket választjuk nyugvópontul.” Ezek alapján e hat kötet tartalma ez lett volna: 1. Középkor, renaissance 1526-ig. 2. Politikai és vallási harcok, 1526—1711. 3. A nemzeti szellem elernyedésének és felújulásának kora 1711—1825. 4. Reformkor. 5. Abszolutizmus kora, 1849—1867. 6. A legújabb kor 1867-től.

A tervezett „legnagyobb Beöthy” nem jött létre, csak annak egy kései, ugyancsak pozitívista szellemű, mégpedig a szó legszűkebb értelmében pozitívista változata: a nagy Pintér. Legtávolabban Horváth János jellemezte: bibliographie raisonnée, egy kronológiai rendbe rakott Szinnye. Már ti. a kisbetűs részek. A nagybetűs részek ugyanis egyszerű tartalmi kivonatok, részben régebbi irodalomtörténészek véleményeinek reprodukálásai, Pintérnek a bevezetésben kifejtett elveinek is megfelelően: ő szerinte ugyanis az irodalomtörténet „tekinthetően alapuló tudomány”. A pozitívista iránynak egy másik későbbi hajtása a pozitívista irodalomelméletet megfogalmazó *Bevezetés az irodalomtudományba* Tolnai Vilmos tollából. A mű erősen praktikus — kézikönyv jellegű, elméleti fejtegetés nem sok van benne, de részletesen tárgyalja a filológiai részletmunka, szövegkritika és főleg a hatáskutatás kérdéseit. Sok elavult tétele mellett is részben használható éppen a filológiai fejezetek miatt, de itt is figyelembe kell vennünk azt, hogy a filológia módszerei is fejlettebbek ma már, mint a pozitívizmus korszakában.

A pozitívizmus lényegében az irodalmi jelenségek *magyarázatára* (s nem értékelésére) törekvő irányzat, mely végeredményben agnosztikus magatartást jelentene elvileg az irodalom

¹⁷ DÉZSI LAJOS: Az irodalomtörténetírás módszerei. ItK 1903. DÉZSI LAJOS: A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól. ItK. 1904.

¹⁸ CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar irodalom története. Akadémiai Értesítő 1911. 277—296.

tényeivel szemben. A pozitivisták tárgyilagossága azonban nagyon is viszonylagos. Már szölkünk arról, hogy a pozitivistá filozófia hogyan kapcsolódik a 48-as forradalmak után egyre konzervatívabbá váló polgárság politikai-társadalmi magatartásához. Franciaországban a Dreyfus-ügy nemcsak személyükben, de irodalomtörténetírói nézeteikben is befolyásolja a pozitivistákat. Brunetière még inkább jobbra tolódik, s csatlakozik a XVII. századi klasszicizmust örök példának tekintők és a felvilágosodást, valamint a romantikát a francia szellem konzervatív szellemű megfogalmazása értelmében elvetők táborához. Lanson viszont balra halad, a polgári radikalizmus irányába, és e szellemben írja meg Voltaire-monográfiáját.

A mi pozitívizmusunk lényegében a kiegyezési kor ideológiájának, a Kemény- és Gyulai-féle nemesi liberalizmusnak egy modernebb, polgáribb változata. Már tudniillik ami a „francia iskolát” illeti. Beöthyékről ezt aligha lehet elmondani. A *Nyugat* megjelenésekor a pozitivistá irodalomtörténészek többségét az ellentáborban találjuk, itt ki kell emelnünk Riedl Frigyes nagyobb fogékonyságát, s általában több alkalommal megnyilvánuló humanizmusát. Riedl Vajdát, Reviczkyt, Komjáthyt tudatosan a hivatalos felfogással ellentétes módon magyarázza hallgatóinak; az első világháború alatt pedig több ízben a béke mellett tesz hitet.¹⁹ Benne, de főleg Péterfyben a *Nyugat* esszéistái bizonyos mértékig előfutárokat tiszteltek, ez szintén gondolkozásuk polgáribb jellegére utal, amely az akadémikus pozitivistá irányhoz képest előrelépés is, bár az országban igen időszerű demokratikus kulturális fejlődés szempontjából nem volt elég.

*

A huszadik század elején elinduló irodalomtörténész és kritikus nemzedék számára tehát már a pozitívizmusnak több irányzata is ott áll hagyományként.²⁰ Az ún. franciás irányra, Péterfyre, Riedlre szívesen hivatkoznak a *Nyugat* esszéistái, kritikusai, így Schöpfung Aladár, Király György, mint elődeikre. Ennek megvan a maga filozófiai-világnézeti háttere: a magyar polgári radikalizmus ideológiáján érezhető Comte, Mill, Spencer, Taine és az ún. neopositivisták, így Wundt és Mach hatása. A *Huszadik Század* cikkei állandóan hivatkoznak rájuk, és a Galilei-körben is minduntalanul szó van a pozitívista gondolkodókról.

De megvannak a maga irodalomtörténeti, alkotásmódszertani okai is. Nem jelentéktelen, sőt egyáltalán nem elhanyagolható, hogy a pozitívizmus mint tudományos irányzat, ugyanakkor működik Európa-szerte, amikor az irodalmi naturalizmus virágzik. Gondoljunk arra, hogy például Franciaországban Flaubert-től Zolaig a prózaírók legjelentősebbjei arra törekcsenek, hogy a művészetet a tudomány szintjére emeljék, hogy a szenvedélytelen tiszta megfigyelés módszerével próbáljanak alkotni, és ez jelentős mértékben éppen a pozitivistá iskolának, a pozitivistá tudományos módszernek az irodalmi alkotásra való átvitele. Gondoljunk arra, mennyi a rokon-vonás a Taine elméletében szereplő race és milieu fogalmak és Zola „roman expérimental” koncepciója között! Nincs ok nélkül, hogy nálunk az az irodalomtörténész, aki objektív, megértő, értékelő és érdekes ismertetéseket írt Zola regényeiről, akkor, amikor nálunk Zolát ismerni kezdik, Riedl Frigyes volt. Az a Riedl, aki nemcsak a pozitivistá kutató módszert, de a Taine-féle filozófiai alapvetést is magáévá tette. Riedlnél ez természetesen csak „megértés”, de a *Nyugat* első korszakának kritikusainál egyenesen harci feladat a naturalizmus hazai jelentkezéseinek a védelme, vagy azoknak az íróknak a védelme, akikben a kor a naturalista irány magyar képviselőit látta, a fiatal Móriczban, Kaffkában, Török Gyulában.

A polgári radikálisok modernebb pozitívizmusával szemben a magyar irodalomtörténetírásnak hivatalos, akadémikus törzs-iskolája is pozitivistának nevezte magát. Jellemző

¹⁹ GYENES ISTVÁN: Riedl Frigyes. Bp. 1937.

²⁰ A huszadik századi pozitívizmusról szóló fejezetet a korreferátumok alapján állította össze a cikk szerzője, főleg NAGY PÉTER, KLANICZAY TIBOR, REJTŐ ISTVÁN, SZABOLCSI MIKLÓS és VARGHA KÁLMÁN hozzászólásai alapján.

Császár Elemérnek 1929-ben a *Budapesti Szemlébe* írt összefoglaló tanulmánya, mely az akkori hivatalos irodalom-felfogást összegezte és határozottan pozitivistának vallja Toldytól kezdve minden elődjét, magát Toldyt is, és erről az alapról polemikába száll a szellemtörténészekkel. Ez a hivatalos, akadémikus törzsgárda egyszerre támaszkodik a Heinrich-féle német orientációjú, magát teljesen a szemponttalan, öncélú adatkeresésben kiélő pozitivista irányzatra, a Beöthy-féle pozitivista nacionalizmusra és a Gyulai-féle konzervatív szemléletű esztétizálásra. Jellemzők Császár dolgozatai ebből a szempontból, ezek rendszerint szerkezetileg két részből állnak: az első rész Heinrich módszerű száraz hatáskutatás és adatbogarászás, a második része esztétizálás és a nemzeti szellem megnyilvánulásának kimutatása az irodalmi műben. Ez az esztétizálás konvencionális, megkövült szövegek ismételtetésévé válik a két háború közti pozitivistáknál, legszélsőségesebb formában Pintér Jenőnél.

A két világháború közti akadémikus pozitivistáknál csupán a módszer pozitivista, a világnézeti tartalom már nem a Comte-, Taine-, Mill-féle agnoszticizmus, hanem a magyar uralkodó osztályok konzervatív nacionalizmusa. Ez a reakcióssá válás megindul már az első világháború előtt, a tizes években.

Jellemző ebből a szempontból az *Irodalomtörténet* folyóirat és az Irodalomtörténeti Társaság fejlődése. Ez a társaság és folyóirata úgy indul, hogy az akadémikus irodalomtörténettel szemben valamiféle frissebb levegőt jelent, az irodalomtörténet eredményeinek az életbe való bevitelét „az irodalomtörténet és az élet kapcsolatának” jelszavával követeli. Az *Irodalomtörténet* programcikke az 1912-es első számban ezeket tartalmazza.

Alig múlik el egy év, és az ilyen célkitűzésekkel induló *Irodalomtörténet* már a magyar szellemi élet jobbszárnyán, újabb egy-két év múlva pedig szélsőjobb-szárnyán áll. 1914—1917-ben szinte minden munkatársával együtt egybehangozva a konzervatív irodalomszemléletet képviseli. 1913-tól kezdve nem szűnik meg a *Nyugat* íróit — elsősorban Adyt — támadni, sőt ízléstelen értetlenséggel szidalmazni. Szellemében tükröződik a század elején radikális elvekkel elinduló értelmiség egy részének az a pálfordulása, teljesen retrográddá válása, melyet legfeltűnőbbben talán Pintér Jenő pályája szimbolizál.

Az a világnézeti szakadás tehát, amely a pozitivista francia irodalomtörténészek második (Taine-t követő) nemzedékére jellemző, és amelyet Brunetiére és Lanson ellentétes útja jelképez, nálunk is bekövetkezett. Franciaországban a Dreyfus-ügy robbantotta ki, nálunk Adynak és a *Nyugat* mozgalmanak eltérő megítélése.

Így azután érthető, hogy ugyanakkor, amikor a pozitívizmus és a naturalista irodalmi irányzat kapcsolata egészen kézenfekvő, pozitivista szemléletű irodalomtörténészek és kritikusok nem szűnnek meg világnézeti okokból támadni a naturalizmust, mint Brunetiére és a mi hivatalos akadémikus pozitivistáink! Sőt nemcsak kimondottan világnézeti, de ízlésbeli okokból is. A kritika történetében ugyanis nem ritka az az eset sem, amikor valaki a saját maga által vallott és hirdetett módszertani és esztétikai elvek ellenére egy régebbi ízlésirány belénevelt belső parancsára elveti a művészet hasonló gyökerű kortárs-jelenségeit.

A két világháború közt is érezhető a franciás iskola és a germanisták tanítványainak a kettőssége, az irodalomtörténeti vizsgálat módszerei szempontjából. Míg a Heinrich-iskola mereven kitart a leglaposabb pozitivista módszer mellett, addig a Riedl-követők sokkal rugalmasabbnak bizonyultak, annyira, hogy jelentős részük a két világháború közt kibontakozó szellemtörténeti irány híve lett, vagy legalábbis sokat tanult annak új szempontjaiból. Elég itt Horváth Jánost és Turóczy-Trostler Józsefet említenünk, akik mindketten sok indítást kaptak Riedltől, azaz a magyar pozitívizmus színvonalasabb, ún. franciás irányától, s akik új módszereket, új megoldásokat keresve határozottan elkülönültek a Heinrich nyomán haladó kései pozitivistáktól. A Riedl-követők így lényegében túl is haladnak a pozitívizmuson, nem is lehet őket többé pozitivistáknak nevezni.

A két háború között tehát a pozitivista irodalomtörténetírás nagyjából egységesnek mondható, s vezére egyúttal az irodalomtudomány legfőbb posztjainak betöltője is a Heinrich-

tanítvány: Császár Elemér. A magyar pozitívista irodalomtörténetírás e nemzedékébe olyan neves tudósok sorolhatók, mint például György Lajos, Alszegehy Zsolt, Gálos Rezső, akik gyakran értékes anyagfeltáró munkát és részletkutatásokat folytattak. Egészében véve ez a nemzedék azonban a magyar pozitívizmus epigon nemzedéke már; tudományos produkciójuk szinte önmagában felfedi a pozitívista irány perspektívatlanságát és terméketlenné válását. Pintér Jenő irodalomtörténete a legbeszédesebb jele a magyar pozitívizmus dekadenciájának. Mégis — a hatalmi helyzetet illetően — ezek a kései pozitivisták alkotják az irodalomtudomány vezető csoportját, a Horthy-rendszer politikáját támogatva.

*

Az előző fejezetekben már megkíséreltük megmutatni, hogy a filológiai munka, kritikai kiadások, bibliográfia, gondos adatgyűjtések és anyagkritikán alapuló életrajzok készítése magában véve még egyáltalában nem pozitívizmus. Ezt a nagyarányú munkát a pozitívista korban a nagy irodalmak kutatói, németek, franciák, angolok, olaszok el is végezték, mint ezt már kifejtettük. Nálunk is sok minden történt. Hatalmas történeti forrásgyűjtemények, a Nyelvelmléktár, szótárok, a Régi Magyar Költők Tárának kötetei, Régi Magyar Könyvtár, kiadások, életrajzok, a Szinnyei-féle írói lexikon, repertórium születtek meg, történelmi, nyelvészeti, irodalomtörténeti könyvészeti folyóiratok (*Századok*, *Ethnográfia*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvtör*, *Nyelvtudományi Közlemények*, az Abafi-féle *Figyelő* és utódja, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Egyetemes Philológiai Közöny*, *Magyar Könyvszemle*) indultak és gyűjtöttek össze gazdag termést. E nélkül az anyag nélkül mi sem tudnánk dolgozni. Mégis ahhoz képest, amit kellett volna tenni, és lehetett volna tenni, a filológiai adatgyűjtő módszer segítségével, nem eleget tett ez a kor. Nem az a baj, hogy túlságosan sok adat gyűlt össze, hanem hogy nem gyűlt össze elég. Gondoljuk el, hogy a Kazinczy-levelezést és a Havas-féle Petőfit leszámítva, nincs egyetlen egy kritikai kiadásunk sem, mely a kor színvonalán állott volna. A kor eszménye, esztétikai-etikai mintaképe Arany János volt. Mégsem készült el egyetlen olyan kiadása sem, mely pl. műveinek variánsait tartalmazta volna, vagy az első kiadások megjelölésén túlmenő jegyzet-apparátussal rendelkezett volna. Életrajza is a XX. század harmincas éveiben jelent meg először Voinovich tollából. Sorolhatnánk a példákat.

Az, hogy a pozitívista korszakban sok adatgyűjtő munkát elvégeztek a kutatók, nem jelenti azt, hogy a pozitívista filológia nem hagy hátra kívánni valót. Az indukció és a dedukció-feltételezik egymást és nem mindegy, hogy hogyan és milyen anyagot gyűjtünk lelkiismeretes filológiai akribiával. Haladó és forradalmi hagyományaink legalábbis részben való elhanyagolásával a pozitívizmus az adatok tekintetében sok olyan üres lapot hagyott számunkra, amelyet a mi filológusi munkánknak kell majd teleírni.

Ez az elhanyagolás az oka, hogy a pozitívista korszakban készült kiadványok nem mindig megbízhatóak. E szempontból az első világháború előtti nemzedék publikációi hitelesebbek, mint a pozitívizmus epigonjaié. De a régebbi kiadványokban is vannak feltűnő hiányosságok. Így Fraknói Vilmos kiadta a vatikáni levéltárból a Zrínyire vonatkozó adatokat, egyetlen egy kivételével, mely arról szól, hogy Zrínyi az 1659. évi országgyűlésen élesen és érdemnyesen szállt szembe a jezsuiták érdekében előterjesztett törvényjavaslattal. Riedl és Tolnai leleplezték Thaly kuruc-hamisításait, de utána a pozitivisták nem állították össze a valóban hiteles kuruckori verseket, különösen nem azokat, amelyek a jobbágyság érzelmeinek adnak hängöt. Ez a feladat a felszabadulás utáni magyar irodalomtörténetírásra várt. A kései pozitivistákat még inkább vezették az uralkodó osztály érdekei filológiai munkáikban is. Jellemző példa György Lajosnak a megcsönkített Hermányi Dienes-kiadása. Nem tekinthetünk tehát a pozitívizmusra, különösen magyar viszonylatban és ezen belül az utolsó évtizedeket illetően, mint a filológia valami nagy és mindenben példamutató iskolájára.

Nemcsak a filológiai munka tárgya, de hogyanja is más már, mint a pozitívista korban volt. Egy egyszerű példa a „mikrofilológia” területéről beszédesen illusztrálja ezt. A pozití-

vista kritikai kiadásokban a szövegvariánsok összefüggéstelen adathalmazt alkotnak, a filológia új módszerei szerint készült kiadásokban — könyvnyomtatáskori írók esetében — a szövegkialakulás geneziséét mutatják meg. A pozitivizmus éppen történetietlensége miatt voltaképpen nem tudott mit kezdeni a tényekkel, vagy inkább csak lineárisan rakta őket egymás mellé. Ennek az iránynak az irodalomtörténészei minduntalanul beleragadnak az apró tényekkel ékesített — ez irány nagy képviselőinél művészien megelevenített — miliórajzba. Taine híres angol irodalomtörténete is inkább hivatott tollal megfestett korképek sorozata, mint igazi fejlődésábrázolás. Riedl *A magyar irodalom főirányai* című szép összefoglalásának is alaphibája a szerkezeti aránytalanság, az egész munkának csaknem harmadát Mátyás humanista udvarának kétségtelenül írói verve-vel megírt tablója foglalja el. Az irodalmi jelenségeket rendszerint az egyes korokon belül valamely mechanikus elv szerint, tipológiailag vagy műfajilag rendezik. Ilyen szerkezetű a Petit de Julleville-féle nagy francia irodalomtörténet is, ahol pl. Hugót három helyen (epikánál, drámánál, líránál) is keresni kell, hogy pályájáról képet kapjunk. Riedl Frigyes a XVII. századról készített egyetemi jegyzetében például felvesz egy 1600-tól kb. 1670-ig terjedő korszakot, s ezen belül előbb az ellenreformáció íróit, majd a protestáns írókat, azután az epikusokat, végül a lírikusokat tárgyalja. Ennek az a következménye, hogy Rimay János Zrínyi és Gyöngyösi után kerül sorra. A két világháború közti pozitivizmus történetietlen szemléletére a Pintér-féle irodalomtörténet alapján a példák sorozatát lehetne idézni.

Mindezek arra mutatnak, hogy olyan területeken is, ahol a pozitivisták valóban nagy anyaggyűjtő munkát végeztek, van még bőven tennivaló. Egyre inkább bebizonyosodik, hogy a pozitivista életrajzok és kritikai kiadások még adatkezelésükben sem képeznek ma már biztos alapot, ezért világszerte újakkal kell őket pótolni.

Így tehát az elmúlt években a filológiai kutatások megsokszorozódását nagy részben maga az élet, tudományunk fejlődése tette szükségessé, egyrészt haladó hagyományaink feltárásának a feudális-kapitalista korszakban történt elhanyagolása és klasszikusaink munkásságának reakciós célzatú eltorzításai miatt, másrészt a magyar irodalom marxista szintézise megírásának előfeltételeként.

A szovjet irodalomtörténészek is egyik legsürgetőbb feladatuknak tekintették az orosz klasszikusok hiteles szövegének helyreállítását és publikálását, melyet a cári idők kiadáspolitikája megcsönkített vagy eltorzított.

Az, hogy irodalomtörténetírásunk e szakaszában a filológiai munkák nagyobb fellendülése indokolt volt, nem jelenti azt, hogy jelenleg nem állhat fenn az a veszély, hogy egyes kutatók túlságosan elvesznek a részletkutatásokban, és elvi jelentőségű problémákkal nem foglalkoznak, szétaprózódás, de esetleg elvi bizonytalanság miatt is. A pozitivizmus „továbbélése” ilyen értelemben lehetséges napjainkban is, és ezért ügyelnünk kell arra, hogy a filológiai munka ne vonja el irodalomtörténészeinket az elvi jelentőségű problémákkal való foglalkozástól, inkább segítse azt, sőt magát a filológiai munkát is elvi szempontoknak kell irányítaniuk.

Ezek az elvi szempontok az irodalomtörténeti folyamat marxista szemléletéből fakadnak: mindnyájan érezzük, hogy mennyi adat hiányzik még, hogy azokat a bonyolult osztályviszonyokat, tudat-formaalakulásokat fel tudjuk tárni, amelyek valamely irodalmi jelenséget létrehoztak. Mert azt mi is hisszük, nemcsak a pozitivisták, hogy tudományunk el fog jutni az irodalmi mű valóban tudományos magyarázatához. Csakhogy mi nem a pozitivisták agnosztikus szemlélete, vagy olyan mesterkélt konstrukciói mint a milieu-elmélet, vagy a Spencer—Brunetiére-i evolúció alapján hisszük ezt, hanem a marxista társadalomfejlődés ismeretében, és nem a mechanikus gyűjtő, kapcsoló, összehasonlító eljárások, hanem a magabbrendű dialektikus módszer segítségével.

LE POSITIVISME DANS L'HISTORIOGRAPHIE LITTÉRAIRE

L'auteur retrace le développement et l'évolution de la philosophie et de l'histoire littéraire positiviste en Europa ainsi que l'avènement et le rôle des manières de voir positivistes d'Auguste Comte, de John Stuart Mill et de Herbert Spencer quant'à l'histoire littéraire. Il constate que la philosophie positiviste reflète les idées bourgeoises voulant conserver l'état des choses développé après les révolutions bourgeoises et déclinant les changements fondamentaux allant plus loin. Voilà ce que nous montrent l'ontologie positiviste qui est agnostique et la sociologie positiviste qui, en substance, voit la société comme étant statique. L'étude analyse en détail les diverses méthodes de l'histoire littéraire positiviste, ainsi que les divers types de celle-ci (écoles de Taine, de Brunetière, de Scherer etc.)

L'étude présente ensuite l'histoire du positivisme littéraire hongrois, et constate que deux tendances s'y manifestent, l'une d'inspiration française (Riedl, Péterfy), l'autre d'inspiration germanique (Heinrich, Császár). L'auteur examine enfin de près les relations entre le positivisme et les recherches philologiques, et tient à accentuer qu'un essor de la philologie n'implique pas nécessairement une tendance positiviste, les recherches philologiques étant indispensables pour n'importe quelle étude d'histoire littéraire.